

53. Сорочан С. Б. О торгово-экономической политике Византии в Нижнем Подунавье в VII–X вв.//Болгарский ежегодник. — Х.; София, 1996. — Т. 2.
54. Сорочан С. Б. Случайность или система? Раннесредневековый византийский «меркантилизм»//Древности–1995. — Х., 1995.
55. Сюзюмов М. Я. Ремесло и торговля в Константинополе в начале X в.//ВВ. — 1951. — Т. 4.
56. Сюзюмов М. Я. Экономические воззрения Льва VI//ВВ. — 1959. — Т. 15.
57. Тодорова Е. К вопросу о товарообмене на Балканском полуострове в период ранне-средневековья//Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. — М., 1987.
58. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город. — К., 1989.
59. Толочко П. П. Древний Киев. — К., 1983.
60. Толочко П. П. Київська Русь. — К., 1996.
61. Толочко П. П. Про торговельні зв'язки Києва з країнами Арабського Сходу та Візантією у VIII–X ст.//Археологічні дослідження стародавнього Києва. — К., 1976.
62. Франклин С., Шепард Д. Начало Руси 750–1200. — СПб., 2000.
63. Хачатуров Р. А. Византия и Русь: государственно-правовые отношения. — Тольятти, 1995.
64. Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. — К., 1963.
65. *Basilicorum libri LX*/Ed. C. G. E. Heimbach, G. E. Heimbach. — Lipsiae, 1840. — Т. 2; 1862. — Т. 5.
66. *Corpus juris civilis*. — Berolini, 1895. — Vol.2: Codex Justinianus/Rec. P. Crueger.
67. Laiou A. E. Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries//The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century. — Washington, D. C., 2002. — Vol. 2.
68. *Les Nouvelles de Leon VI le Sage*/Texte et trad. publies par P. Noailles et A. Dain. — Paris, 1944.
69. Lopez R. S. The Role of Trade in the Economic Readjustment of Byzantium in the Seventh Century//Dumbarton Oaks Papers. — 1959. — Vol. 13.
70. Pintescu F. Scandinavian and Byzantine Influences in the Kievan Russia//Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. — Чернівці, 2000.
71. Sawyer P. H. Kings and Vikings. — London, 1992.
72. Sorlin I. Les traites de Byzance avec la Russe au X-e siecle//Cahiers du monde russe et sovietique. — 1961. — Т. 2. — № 4.

К. М. Мироненко

До питання про хронологічні особливості керамічного матеріалу з роменсько-літописної Лтави

При проведенні значних за обсягом охоронних робіт на території посаду літописної Лтави у 1997–1999 рр. у північно-східній частині Інститутської гори (Першотравневий просп., вул. Братів Литвинових) під керівництвом директора Центра охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації Супрунєнка О. Б. було досліджено площу до 1,5 га [1, с. 22]. При цих археологічних дослідженнях здобуто величезний за обсягом речовий матеріал, який репрезентував: пізній етап

М а т е р і а л ы

роменської культури, давньоруський період, післямонгольський час та добу пізнього українського середньовіччя. Особливу увагу привертає вивчення роменсько-давньоруських керамічних знахідок як своєрідного джерела у висвітленні матеріальної культури мешканців літописної Лтави.

Найчисельнішою групою знахідок, виявлених на пам'ятці, є керамічні вироби, а серед них найрепрезентативнішою підгрупою — фрагменти посуду (горщиків, сковорідок, мисок, амфор тощо). Важливо для цієї групи виділити типи посуду, які є хронологічно одночасовими, і спробувати хоча б у загальних рисах простежити генезу посуду роменсько-літописної Лтави. Основою такого аналізу можуть стати зміни форми давньоруських горщиків, при цьому основну увагу потрібно звернути на форму вінця, тому що саме воно найбільше змінюється з часом і може слугувати хронологічним індикатором. При цьому при вивченні керамічного матеріалу використовуються кілька підходів.

Перший метод для побудов класифікаційно-типологічних схем різних епох і регіонів дослідниками використовується традиційний — візуально-типологічний («інтуїтивний», «суб'єктивний») метод обробки матеріалу [2, с. 284–301; 3, с. 446–455; 4, с. 21–35]. Він і на сьогодні не втратив своєї науковості при вирішенні низки завдань відносної та абсолютної хронології, створення узагальнюючої типології для Середнього Подніпров'я [5, с. 67].

Другий — математичний метод. Детальна програма даного напрямку розроблена В. Ф. Генінгом. Спираючись на даний метод, було розроблено кілька конкретних великих керамічних груп [6, с. 114–135; 7, с. 188; 8, с. 140]. Цей метод виправдовує себе при вирішенні проблем і завдань більш широкого історико-культурного та соціоетнічного плану [5, с. 67].

Третій має в своїй основі принцип «контурності», коли за допомогою геометричних фігур (напівкола, трикутника, трапеції, сектора тощо) описується внутрішній перетин вінця, і є першою операцією обробки зорового об'єкта; представляється необхідним доповнити принцип «контурності» технологічними прийомами формування завершеного краю посудини, що під час виступає хронологічно значимим або датуючою ознакою [9, с. 46]. Для цього можна використати методіку, запропоновану І. Г. Сарачевим і впробувану ним на матеріалах Новгород-Сіверського Подесення [10, с. 269–281].

При створенні відносної хронологічної шкали кухонної кераміки на першому етапі дослідження рекомендується використання кераміки тільки із закритих комплексів: черені печей з керамічної вимостки, кераміки із пічного розвалу, з передпічних ям, з рівня долівки. Головною вимогою для закритого комплексу є його ізоляція від інших ранніх об'єктів, де вже відбувся процес спокою. Потрапляння більш пізнього матеріалу можна вичленити при виборці і добре простежити за перекопами. Отже, лише у двох випадках можна розглядати весь речовий матеріал як із закритого комплексу (з горизонту) і брати як синхронний: а) перший горизонт культурного шару, який лежить на матеріці; б) горизонт, який лежить на потужній стерильній подушці, глибина якої більша від глибини пізніших перекопів [9, с. 45–46].

У випадку дослідження літописної Лтави ми маємо лише один закритий горизонт, а саме горизонт, що відповідає роменській культурі, й покоїться цей прошарок на матеріку. Перспективним у цьому напрямку є порівняння об'єктів пізньороменського часу з посаду літописної Лтави, де в керамічних комплексах трапляється невелика кількість кераміки перехідного типу: ранньогончарна та в більшості з наслідуванням манжетоподібних вінців давньоруського часу [11, с. 52–53]; з матеріалами розкопок на Саборному майдані, здійсненими Охоронною експедицією ЦОДПА у 2000 р., де було виявлено низку об'єктів з керамікою перехідного періоду: ранньогончарного типу із слабким впливом давньоруської гончарної традиції, заповнення цих об'єктів було однорідним без численних домішок будівельного сміття, що характерно для більш раннього періоду існування сіверянського поселення.

Для вичленення форм вінців кухонного посуду середини XI–XIV ст. потрібно буде залучити матеріали розкопок даного хронологічного проміжку в Середньому Подніпров'ї. Але при залученні матеріалу з таких відомих пам'яток, як Києва, Чернігова тощо, постає

проблема нерозроблення такого питання, як запізнення впливів у віддалені від них регіони, таким регіоном на той час і була Атава, розташована на південно-східному порубіжжі. Особливо для посуду XI ст., де кераміка має найбільш хронологічною інформацією різке неспівпадання типологічних і хронологічних стадій [9, с. 46]. Тут позитивну роль можуть дати матеріали досліджень, зроблених Ю. Ю. Моргуновим на Посулі, де при перетині валу літописного міста Сніпорід була вироблена відносна хронологічна шкала керамічного матеріалу [12, с. 159]. Пізніше, XII–XIV ст., у керамічній справі характерна тенденція постійності, рівноваги, фактор обґрунтованої стереотипної дії, збільшуються етапи хронологічних змін, і тут найважче вловити вузькі хронологічні результати [9, с. 46–47], для нього ми можемо використовувати сміливіше матеріали з інших регіонів, наприклад, поселень Автуничі [13, с. 34–69], Ліскове [14, с. 184] на Чернігівщині, особливо з середини XIII–XIV ст., післямонгольський час.

При створенні відносної хронологічної шкали для пізнього періоду роменської культури та першої половини XI ст. може стати в нагоді господарське приміщення № 2 (розкоп № 6/1997 року) як відправна точка відліку як униз, так і вгору хронологічної лінійки для пізньороменських комплексів з розкопок не тільки посаду, але й самого городища. Воно було виявлене в розкопі № 6, закладеному на подвір'ї садиби № 5 по проспекту Першотравневого, центральній частині, одразу привернуло увагу дослідників своїми неординарними знахідками. Попередні результати досліджень цього, з наукового плану, неординарного об'єкту були представлені низкою публікацій [15, с. 147–149; 16, с. 33, 40; 17, с. 52–76].

Керамічний склад господарського приміщення № 2 дав досить велику кількість роменського та давньоруського посуду, ліпна пізньороменська кераміка поєднується з гончарним посудом давньоруської доби, який має манжетоподібні вінця кінця X–XI ст. Цю характерну рису було помічено одразу при дослідженні посаду літописної Атави [15, с. 148] і в подальших дослідженнях на посаді впродовж 1998–1999 рр. [11, с. 49–55; 17, с. 52–76; 18, с. 47–68] та на городищі, охоронні розкопки на Соборній площі в 2000 р. (будівельний майданчик Свято-Успенського собору).

Гончарний посуд періоду вростання роменської культури в давньоруську репрезентований горщиками з манжетоподібними вінцями, які можна розділити за характерними ознаками на кілька хронологічних груп: перша — з хронологічними межами кінця X–початку XI ст.; друга — перша половина XI ст.; третя — середина, друга половина XI ст.

У керамічному комплексі цікаво поєднувався ліпний керамічний комплекс з гончарним, де переважали частини, що мали поширення в межах кінця X–XI ст. Саме на їх прикладах чітко прослідковується тенденція розвитку манжетоподібних вінців від часу їх появи в цьому регіоні (кінець X–до кінця XI–початку XII ст.), коли вони починають остаточно зникати. Аналіз керамічного матеріалу дає підстави з більшою точністю датувати господарське приміщення № 2. Найбільш вірогідно його можна датувати *першою половиною XI ст.*, саме до цього часу належить найбільша кількість верхніх частин кухонних горщиків; важлива верхня частина горщика, що була виявлена на дні споруди і відноситься до першої половини XI ст., а за характером оформлення вінцевої частини — до *першої третини XI ст.* Виявлення такого чисельного матеріалу дало можливість створити орієнтовну хронологічну таблицю для гончарного посуду літописної Атави [19, с. 2 обкл.]. Це дає більш ґрунтовну основу про час приховання скарбу 1905 р. і існування приміщення, висловлену В. В. Приймаком; найімовірніше, воно загинуло під час пожежі між 1015–1019 рр. [16, с. 40].

Відсутність ранньогончарної кераміки у споруді, на нашу думку, можна пояснити тим, що остання зустрічається в комплексах, які можна датувати рубезем X–XI ст., де вона наслідує вінця з ледь відігнутим манжетом давньоруського посуду [11, с. 53]; трапляються знахідки ранньогончарної кераміки і в комплексах середини XI ст., але вже не в такій великій кількості. У XI ст. вже з'являються і закріплюються традиції давньоруського гончарства, і вони поступово відживають і зустрічаються в окремих випадках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко О. Б. Про давньоруські центри Нижнього Поворскля//АЛЛУ. — Полтава, 1999. — Ч. 1.
2. Толочко П. П. Гончарное дело//Новое в археологии Киева. — К., 1981.
3. Кучера М. П. Керамика//Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 3.
4. Блажевич Н. В. Керамика ржищевского комплекса XI–XIII вв.//Древнерусская керамика. — М., 1992.
5. Тимощук В. М. Деякі питання типології київської кухонної кераміки X–XIII ст.//АЛЛУ. — Полтава, 2001. — Ч. 2.
6. Генинг В. Ф. Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок//СА. — № 1.
7. Генинг В. Ф. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии. — К., 1992.
8. Петрашенко В. О. Слов'янська кераміка VIII–IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я. — К., 1992.
9. Тимощук В. Н. К проблеме хронологии киевских древностей//Древности–1996. — Х., 1997.
10. Сарачев И. Г. Типология венчиков древнерусских горшков днепровского Левобережья (по материалам Новгород-Северского Подесенья)//Древности Евразии. — М., 1996.
11. Мироненко К. М. Ранньокружальна кераміка роменської культури з посаду літописної Лтави//ПАЗ–1999. — Полтава, 1999.
12. Моргунов Ю. Ю. Древнерусские памятники поречья Сулы. — Курск, 1996.
13. Поселення X–XIII ст. біля с. Автуничі//Південноруське село IX–XIII ст. Нові пам'ятки матеріальної культури/За ред. О. П. Моці, В. П. Коваленка, В. О. Петрашенко. — К., 1997.
14. Шекун О. В. Веремійчик О. М. Давньоруське поселення Ліскове. — Чернігів, 1999.
15. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Левченко Д. І., Мироненко К. М., Приймак В. В. Розкопки у Полтаві//АВУ в 1997–1998 рр. — К., 1998.
16. Приймак В. В. Деякі аспекти історії Дніпровського Лівобережжя X–XI ст. у світлі досліджень літописної Лтави//ПАЗ. — 1999. — Полтава, 1999.
17. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Приймак В. В. Пізньороменські комплекси з посаду літописної Лтави//АЛЛУ. — Полтава, 2001. — Ч. 1.
18. Кулатова І. М., Мироненко К. М., Приймак В. В., Супруненко О. Б. Житлово-господарські комплекси X–XIV ст. з розкопок посаду літописної Лтави 1998 р.//АЛЛУ. — Полтава, 1999. — Ч. 1.
19. Приймак В. В., Супруненко О. Б. Полтаві 825/1100 років//АЛЛУ. — Полтава, 1998. — Ч. 1/2.

В. Г. Балусок

З історії української етнімії

М а т е р і а л и

ершим загальноукраїнським ендоетнімімом є «русь» (у множині) і «русин» (в однині). Така етнімічна модель взагалі характерна для української мови, особливо в минулому (*нор.*: мордва — мордвин; литва — литвин і т. п.). Вперше даний етнімім фіксується в «Повісті временних літ» під 911–912 р. у договорах князя Олега з Візантією. В X–середині XII ст. ним позначалося лише населення власне Руської землі, тобто колишньої землі полян, пізніше Київської землі-князів-